

Сказы з адасобленымі членамі: будова, значэнне, ужыванне

§ 39. Паняцце пра адасабленне

Адасабленне — гэта сэнсавое і інтанацыйнае выдзяленне дадanych членаў сказа, якія змяшчаюць дадатковыя паведамленні: *Каля Нёмана расцілаўся луг, поўны незвычайнага характава* (Я. Колас). *Кіламетраў за трыццаць пяць на поўдзень ад Мазыра, на правым беразе Прыпяці, раскінулася па-над ракой невялікае мястэчка Нароўля* (У. Краўчанка).

Адасобленымі могуць быць толькі даданыя члены сказа (азначэнне, прыдатак, дапаўненне, акалічнасць). У сказе яны падкрэсліваюцца так, як і неадасобленыя члены.

Сродкамі адасаблення з'яўляюцца: парадак слоў, інтанацыя (у вусным маўленні), знакі прыпынку (у пісьмовым маўленні).

Адасобленыя члены сказа абазначаюць дадатковыя характарыстыкі прадмета, з'яў, дзеянняў, канкрэтызуюць іх.

Адасобленыя члены надзелены большай самастойнасцю ў складзе сказа. Таму іх можна:

1) апусціць без страты сэнсу. Параўн.: *Відны здалёк Заслаўскія муры, акружаныя хвойнікамі высокім* (А. Астрэйка). — *Відны здалёк Заслаўскія муры*;

2) пераўтварыць у выказнік таго ж сказа ці ў асобны сказ. Параўн.: *Бярозка зламалася, але не ўпала, затрымаўшыся на суседніх кустах* (У. Караткевіч). — *Бярозка зламалася, але не ўпала, затрымалася на суседніх кустах. Бярозка зламалася, але не ўпала. Яна затрымалася на суседніх кустах.*

Адасобленыя члены сказа часцей бываюць развітымі: *Стаяла цішыня, поўная мудрай велічы і спакою* (У. Карпаў).

330. Параўнайце пары сказаў з адасобленымі і неадасобленымі членамі сказа. У якіх сказах азначэнне выдзелена па сэнсе? Якімі сродкамі гэта дасягаецца?

1. Сонца, маладое і яркае, плыло над зямлёю (В. Хомчанка). — Маладое і яркае сонца плыло над зямлёю. 2. Зіма, устрывожаная,

ратунку не знойдзе (*М. Танк*). — Устрывожаная зіма ратунку не знойдзе. 3. Пад вечар пачаўся дождж, вялікі, доўгі (*Я. Майр*). — Вялікі, доўгі дождж пачаўся пад вечар. 4. З лодкі выскачыў мужчына, рослы, шырокі ў плячах (*С. Грахоўскі*). — З лодкі выскачыў рослы, шырокі ў плячах мужчына.

331. Параўнайце сказы ў правым і левым слупках. За кошт чаго ўдалося перадаць два паведамленні ў адным сказе? Якое паведамленне з'яўляецца асноўным, а якое — дадатковым?

1. Паветра было напоена густымі пахамі хвоі. Яно навісла шызаватай смугой.

2. Сена змачыў дождж. Яно запахла яшчэ мацней.

1. Паветра, напоена густымі пахамі хвоі, навісла шызаватай смугой (*М. Лужанін*).

2. Сена, змочанае дажджом, запахла яшчэ мацней (*К. Кірэенка*).

● У сказах якога слупка ўдалося больш лаканічна перадаць два паведамленні?

332. Выканайце тэставыя заданні па тэме «Сказы з адасобленымі членамі: будова, значэнне, ужыванне».

§ 40. Адасобленыя дапасаваныя і недапасаваныя азначэнні

Адрозніваюць адасобленыя дапасаваныя і недапасаваныя азначэнні.

Адасобленыя дапасаваныя азначэнні выражаюцца адзіночнымі прыметнікамі ці дзеепрыметнікамі, а таксама прыметнікавымі і дзеепрыметнікавымі зваротамі. Яны могуць стаяць перад назоўнікам, які паясняюць, або пасля яго: *Пакрытыя тойстым пластом снегу, галіны дрэўгнуліся да самай зямлі* (*Я. Колас*). *Над зялёным лугам, усыпаным рознымі кветкамі, гулі пчолы* (*А. Якімовіч*).

Адасобленыя недапасаваныя азначэнні часцей выражаюцца назоўнікамі ва ўскосных склонах або спалучэннем назоўнікаў і колькасных лічэбнікаў. Яны могуць стаяць перад паяснёным

назоўнікам або пасля яго: *Без шапкі, у адной гімнасцёрцы, Васіль з усяе сілы працаваў вёсламі* (І. Шамякін). *Жанчына, гадоў на сорок пяць, прыязна паглядзела на сустрэчнага* (П. Пестрак).

Сказы з адасобленымі азначэннямі маюць свае інтанацыйныя асаблівасці: павышэнне тону на паяснёным слове, выдзяленне адасобленага азначэння паўзамі, павышэнне голасу і запаволенне тэмпу на адасобленым азначэнні, якое стаіць у пачатку ці сярэдзіне сказа, і паніжэнне голасу, калі ім заканчваецца сказ:

↗ *Працаты марозам, // снег хрустка скрыпеў пад нагамі дзеда Талаша* (Я. Колас). *У вячэрнім паветры, // ↗ крыху вільготным ад блізкай ракі, // прыемна пахне шыпынай* (В. Вольскі). *Вёска стаяла паміж балота, // ↘ парослага густою лазою і алешнікам* (М. Чарот).

333. Прачытайце сказы, захоўваючы патрэбную інтанацыю пры адасобленых азначэннях. Ад чаго яна залежыць? Назавіце адасобленыя азначэнні і паяснёныя словы. Як размешчаны адасобленыя азначэнні ў адносінах да паяснёнага слова? Чым выражаны адасобленыя азначэнні?

1. Вада, мутная, цяжкая, ціха білася аб бераг, калыхала прыбярэжныя^{сл} кусты (В. Казько). 2. Павуціна, мокрая ад ранішняга туману, абчапляла^а ўсе кусты і дрэвы, перапляла ўсе сцяжынікі (Л. Дайнека). 3. Стаяла вясна, дружная, цёплая, з дажджамі і навальніцамі (А. Асіпенка). 4. Баравікі былі відаць здалёк, з бурымі каптурыкамі, моцнымі, цвёрдымі ножкамі (І. Навуменка). 5. Выступалі цёмна-сінія сцены высокіх лясоў, прыгожа раскіданых па бясконцых прасторах зямлі (Я. Колас). 6. Поўная адзінокасці і непаддзельнай трылогі, Ганна раптам кінулася да сваіх (І. Мележ).

Ад месца адасобленых азначэнняў у сказе залежыць іх выдзяленне знакамі прыпынку на пісьме.

Заўсёды в ы д з я л я ю ц ц а к о с к а м і :

1) адасобленыя азначэнні (дапасаваныя і недапасаваныя), калі яны стаяць пасля паяснёнага назоўніка: *На паляне, пакрытай буйнымі кроплямі расы, стаялі дзве казулі* (Я. Маўр). *Вечар, ціхі, цёплы, ахутваў змрокам зямлю* (А. Пальчэўскі);

2) дапасаваныя і недапасаваныя адасобленыя азначэнні, якія адносяцца да асабовага займенніка (незалежна ад месца ў сказе): *Я, аслеплены сонцам, спыніўся толькі на ўскраіне поля* (І. Навуменка). *Захопленыя сваім заняткам, мы і не заўважылі, як сонца схілілася да самага лесу* (В. Вольскі).

Дапасаваныя азначэнні, якія стаяць перад паяснёным назоўнікам, а д а с а б л я ю ц ц а ў наступных выпадках:

1) калі маюць дадатковае акалічнаснае значэнне прычыны ці ўступкі: *Мокрыя ад дажджу, пліты настыла блішчэлі пад нізкім вераснёўскім сонцам* (Л. Левановіч). Параўн.: *Пліты настыла блішчэлі пад нізкім вераснёўскім сонцам* (ч а м у?), бо былі *мокрыя ад дажджу*;

2) калі адзелены ад паяснёных назоўнікаў выказнікам: *Ахінутыя інеем, прыгіналіся да самай зямлі кусты малінніку і парэчак* (П. Броўка).

334. Спішыце, расстаўляючы, дзе трэба, коскі. Падкрэсліце адасобленыя азначэнні і растлумачце іх адасабленне. У якіх сказах адасобленыя азначэнні маюць акалічнаснае значэнне? Як вы гэта вызначылі?

1. На палянцы суніц было многа. Сакавітыя з мядовым пахам яны самі прасіліся ў рот (*М. Гамолка*). 2. Сучком прыціснуты^м масяляк з травы не вылезе ніяк (*В. Зуёнак*). 3. Як карапузы-хляпчукі^а, нядаўна вымытыя ў росах на сонцы спяць баравікі (*Н. Гілевіч*). 4. На брацкай магіле воінаў і партызан асветлены бяссоннымі^{сп} ліхтарамі горада блішчыць гранітнай чырванню абеліск^а (*Я. Брыль*). 5. Надвячоркам пайшоў дождж па-майску цёплы дробны але спорны (*І. Шамякін*). 6. Захоплены думкамі Максім не адразу заўважыў, што коні чамусьці прыцішылі хаду (*В. Быкаў*). 7. Салодкая, мядовая парнасць узнятая лёгкім подыхам ветру разносіцца па наваколлі (*М. Паслядовіч*).

Адасобленыя азначэнні даюць больш нагляднае ўяўленне аб прадмеце гутаркі, падкрэсліваюць яго прымету. Прымета, выражаная адасобленым азначэннем, больш прыцягвае ўвагу. Параўн.:

*Неба, зацягнутае шэрымі хмара-
рамі, нізка навісла над лесам*
(У. Карпаў).

*Зацягнутае шэрымі хмара-
мі неба нізка навісла над
лесам.*

*Маці, маўклівая і паслухмяная,
пайшла ўслед за імі* (К. Чорны).

*Маўклівая і паслухмяная
маці пайшла ўслед за імі.*

Адасобленыя азначэнні надаюць маўленню выразнасць, эмацыянальнасць. Яны часцей ужываюцца ў мастацкім і публіцыстычным стылях, радзей — у навуковым: *У зборніку М. Багдановіча «Вянок» заплецены найпрыгажэйшыя краскі душы, усвоеныя сокамі родных беларускіх доляў* (Н. Гілевіч).

335. Прачытайце сказы. Неадасобленыя азначэнні ў іх зрабіце адасобленымі, а адасобленыя — неадасобленымі. Адкажыце, як пры гэтым змяняецца інтанацыя і сэнс сказаў. Запішыце ўтвораныя сказы.

1. Над сталом, прывабленыя пахам мёду, звінелі пчолы. 2. Дарога тым часам перайшла ў алею, абсаджаную высокімі густымі ліпамі. 3. Паступова складваўся моцны і дружны вучнёўскі калектыў. 4. Рака, спакойная ўчора, уночы выйшла з берагоў. 5. Здалёку віднелася школа, зусім новая, пафарбаваная, нядаўна ўведзеная ў строй. 6. Трава, рослая, густая, валілася на бок тугім валам. 7. Цёмны і ціхі вечар апусціўся на зямлю. 8. У ціхай, зарослай асакой і чаротам затоцы стаяў човен.

336. Прачытайце тэкст. Ахарактарызуйце яго, адказаўшы на наступныя пытанні: *х т о , к а м у , п р а ш т о , н а в о ш т а , ч а м у і д з е п і ш а*? Якую ролю выконваюць адасобленыя азначэнні ў тэксце? Растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку ў сказах з адасобленымі азначэннямі.

Надзея Яноўская стаяла і слухала нас. Але гэта была не яна, гэта была мара, лясны дух, казачная здань. Яна была ў сярэдне-вяковай жаночай вопратцы: сукня, на якую пайшло пяцьдзесят локцяў¹ залацістага аршанскага атласу, паверх яе — другая, белая з блакітнымі, адліваючымі срэбрам разводамі і шматлікімі разрэзамі на рукавах і падоле. Стан, сціснуты ў снуроўку, быў перавіты тонкім залацістым шнурам, які падаў амаль да зямлі дзума

кутасамі. <...> Валасы былі ўзяты ў сетку і ўпрыгожаны жаночым уборам, які трохі нагадваў караблік, зроблены са срэбных ніцей. З абодвух рагоў гэтага карабліка звісаў да зямлі тонкі белы вэлюм (У. Караткевіч).

Уявіце сябе: а) вядучым (вядучай) на паказе «Мадэлі сезона» і апішыце 1-2 мадэлі сучаснага адзення; б) кліентам атэлье па пашыве адзення і апішыце майстру мадэль, якую вы хочаце пашыць.

337. Прачытайце тэкст. Пракаменціруйце пастаноўку знакаў прыпынку пры адасобленых азначэннях.

А. Харытонаў у ролі
Свеціловіча (м/ф
«Дзікае паляванне
караля Стаха», 1979,
рэж. В. Рубінчык)

Я глядзеў на танцы, калі раптам адчуў нечы позірк. **Непадалёк** ад мяне стаяў **танк-лявы**, але, відаць, моцны малады чалавек, белавалосы, з вельмі прыемным і шчырым тварам, апрануты сціпла, але з падкрэсленай^м акуратнасцю.

Я не бачыў, адкуль ён з'явіўся, але ён адразу спадабаўся мне, спадабалася нават мяккая аскетычнасць^п у прыгожым вялікім роце і разумных карых вачах. Я ўсміхнуўся яму, і ён, як быццам толькі і чакаў гэтага, падышоў да мяне вялікімі і плаўнымі крокамі, працягнуў^с мне руку:

— Прабачце, я без цырымоній, Андрэй Свеціловіч. Даўно жадаў пазнаёміцца^с з вамі. Я студэнт... былы студэнт Кіеўскага ўніверсітэта. Зараз мяне выключылі... за ўдзел у студэнцкіх хваляваннях.

Я таксама **адрэкамендаваўся**. Ён усміхнуўся шырокай белаўзбай усмешкай, такой яснай і добрай, што твар адразу зрабіўся прыгожым... (У. Караткевіч).

Падбярэйце сінонімы да выдзеленых слоў.

Звярніце ўвагу на адпаведнасць знешнасці і рыс характару героя. Зрабіце выбарачны пераказ тэксту, ахарактарызаваўшы Андрэя Свеціловіча.

● Паназірайце за незнаёмым чалавекам. Паспрабуйце на аснове назіранняў за знешнасцю і паводзінамі апісаць яго характар.

338. Перабудуйце і запішыце сказы такім чынам, каб іменная частка выказніка стала адасобленым азначэннем. Растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку.

У з о р. *Смуга тонкая, сіняватая.* — *Смуга, тонкая, сіняватая, пясціла лясы і лугі.*

1. Вясна была дружная і ранняя.
2. Сёння ранак ціхі, ясны.
3. Возера было глыбокае, вялікае.
4. Гэта дрэва высокае, галінастае.

339. Выканайце тэставыя заданні па тэме «Адасобленыя дапасаваныя і не-дапасаваныя азначэнні».

§ 41. Сказы з адасобленымі прыдаткамі, знакі прыпынку

340. Успомніце, што называецца прыдаткам. Назавіце ў сказах адзіночныя прыдаткі разам з паяснёнымі словамі, звярніце ўвагу на афармленне іх на пісьме.

1. На сінім небе-акіяне павіслі хмаркі-астраўкі (*А. Астрэйка*).
2. Рупны Мінск-гаспадар працай славіцца плённай (*Р. Барадулін*).
3. Лятуць журавы на гару Арарат (*П. Панчанка*).
4. Нішчымны колас-сіраціна ў зацішку лёгенька гайдаўся (*Я. Колас*).

Адасобленыя прыдаткі выражаюцца адзіночнымі назоўнікамі і назоўнікамі з паясняльнымі словамі. Прыдатак, які мае пры сабе паясняльныя словы, з'яўляецца **развітым**: *Бывалі дзеці ў Белавежы, зубрыным царстве на зямлі* (*А. Астрэйка*).

У вусным маўленні адасобленыя прыдаткі аддзяляюцца паўзамі, а на пісьме — коскамі.

Заўсёды а д а с а б л я ю ц ц а развітыя і адзіночныя прыдаткі:

1) якія адносяцца да асабовага займенніка незалежна ад месца ў сказе: *Былы выпускнік школы, ён добра помніў, як узводзіўся яе будынак* (*Я. Брыль*). *Яна, Валя, таксама любіла чытаць кнігі* (*А. Васілевіч*);

2) якія адносяцца да агульнага ці ўласнага назоўніка і стаўяць пасля яго: *Касцы, ваякі мірнай працы, выходзяць з косамі на пляцы* (*Я. Колас*). *Ганна, маці Лабановіча, была жанчына добрая, працавітая, руплівая* (*Я. Колас*).